

مکاتب تفسیری

جلد سوم

بررسی و نقد مکتب و تفسیرهای اجتهادی روایی

بررسی و نقد مکتب و تفسیرهای اجتهادی ادبی

بررسی و نقد مکتب و تفسیرهای اجتهادی علمی

حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی

بابایی، علی اکبر، ۱۳۳۳ -

مکاتب تفسیری / علی اکبر بابایی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۱.

ج. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۵۹، ۱۱۶، ۲۳۰. علوم قرآنی؛ ۲، ۵، ۲۵) (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)؛ ۱۵۹۲. الهیات (علوم قرآنی و حدیث)؛ ۴۵)

ISBN: 978-964-7788-00-7

بها: ۱۸۵۰۰ ریال (ج. ۱)

ISBN: 978-964-7788-54-0

بها: ۲۹۰۰۰ ریال (ج. ۲)

ISBN: 978-600-298-012-0

بها: ۱۱۴۰۰۰ ریال (ج. ۳)

ISBN: 978-600-298-013-7

(دوره)

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیفا.

کتابنامه. ج. ۳: ص [۴۰۳]-۴۱۴.

مندرجات: ج. ۱. مفسران نخستین، مکتب روایی محض، تفاسیر روایی محض. ج. ۲. نقد مکتب و تفسیرهای باطنی محض، مکتب تفسیری اجتهادی و اقسام آن، نقد مکتب و تفسیرهای اجتهادی قرآن به قرآن. ج. ۳. بررسی و نقد مکتب و تفسیرهای اجتهادی روایی، بررسی و نقد مکتب و تفسیرهای اجتهادی ادبی، بررسی و نقد مکتب و تفسیرهای اجتهادی علمی
نمایه.

۱. تفسیر - فن. ۲. مفسران - نقد و تفسیر. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). ج. عنوان.

۲۹۷/۱۷۱

BP ۹۱ / ۵ / ۲ ر ۹۴

م ۸۱ - ۱۳۹۹

کتابخانه ملی ایران

مکاتب تفسیری (جلد سوم)

مؤلف: حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ناشر همکار: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۱

تعداد: ۲۰۰۰ نسخه

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۱۱۴۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۱-۲۱۱۱۱ (انتشارات ۲۱۱۱۳۰۰)، نمابر: ۲۸۰۳۰۹۰
ص. پ. ۳۷۱۸۵۳۱۵۱ • تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی آسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۶۴۰۲۶۰۰ و ۰۶۶۴۰۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه جلال آل احمد، تقاطع بل یادگار امام، روبه‌روی پمپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)،
تلفن: ۰۲۶۴۴۶۲۵۰۵۲، نمابر: ۰۴۲۴۴۸۷۷۷ • تهران: خ انقلاب، خ ابوریحان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹ - تلفن: ۰۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۰۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) چهل و هشتمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب مکاتب تفسیری (جلد سوم) به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

کتاب حاضر در گروه قرآن پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه برای دانشجویان رشته‌های «علوم قرآنی» و «علوم قرآنی و حدیث» در مقطع کارشناسی ارشد و دکترا به عنوان منبع کمکی دروس «روش‌های تفسیری» و «مکاتب تفسیری» تدوین شده است. امید آنکه علاوه بر جامعه علمی و دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

سازمان سمت

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۵	فصل پنجم: مکتب تفسیری اجتهادی روایی
۵	تعریف مکتب اجتهادی روایی
۶	طرفداران مکتب اجتهادی روایی
۸	ادله مکتب تفسیری اجتهادی روایی
۱۱	بررسی و نقد
۱۴	تفسیرهای اجتهادی روایی
۱۴	○ تفسیر القمی
۱۵	نسخه‌ها
۱۵	پژوهشی در استناد این تفسیر به علی بن ابراهیم
۲۰	تحقیق
۲۱	اشکال
۲۱	پاسخ
۲۳	ثمره تحقیق
۲۵	اجتهادی روایی بودن «تفسیر القمی»
۲۸	مکتب تفسیری مؤلف
۳۰	ارزیابی
۳۱	روش تفسیری مؤلف
۳۳	بررسی
۳۶	محتوای تفسیر
۳۸	ارزیابی سند روایات
۴۲	ارزیابی محتوای روایات
۴۸	بررسی آرای تفسیری مؤلف

۵۱	نتیجه‌گیری
۵۲	○ تفسیر الطبری (جامع البیان)
۵۴	مؤلف
۵۴	مذهب مؤلف
۵۷	اهمیت تفسیر طبری
۵۷	آثار مرتبط با تفسیر طبری
۵۹	مکتب تفسیری طبری
۶۰	بررسی و نقد
۶۲	اسلوب و روش تفسیری طبری
۶۲	قاعده اول: «در نظر گرفتن قرائت صحیح آیه‌ها»
۶۳	معیارهای ترجیح یک قرائت بر قرائت‌های دیگر
۶۳	الف) فصیح‌تر و مشهورتر بودن
۶۴	ب) هماهنگی لفظی با آیات قبل و بعد
۶۴	ج) مطابقت معنایی با سیاق
۶۴	د) اجماعی مستفیض بودن قرائت
۶۵	ه) برتری معنا
۶۵	و) اجماع فقهی
۶۶	ز) سازگاری با ادبیات عرب
۶۷	بررسی و نقد
۶۸	قاعده دوم: «توجه به مفاهیم کلمات در زمان نزول»
۶۸	مستندات طبری در بیان مفاهیم مفردات
۶۸	الف) شعر و گفته‌های عرب‌زبانان
۶۹	ب) معنای معروف و مورد اجماع مفسران
۶۹	ج) گفته‌های سلف
۷۰	کاستی‌ها
۷۰	۱. حمل مشترک معنوی بر یکی از مصادیق، بدون قرینه
۷۰	۲. خلط معنای حقیقی با معنای مورد استعمال
۷۲	۳. ذکر معنا بدون مستند
۷۲	۴. بیان کردن معنا به استناد نظر دانشمندان بدون بررسی
۷۳	قاعده سوم: «در نظر گرفتن قواعد مورد اتفاق ادبیات عرب»
۷۴	بررسی و نقد
۷۵	قاعده چهارم: «در نظر گرفتن قرینه‌های کلام»
۷۵	سیاق
۷۶	سبب نزول

۷۷	ویژگی‌های موضوع سخن
۷۸	معلومات عقلی
۷۹	آیات دیگر قرآن
۸۰	روایات
۸۲	قاعده پنجم: «علم یا علمی بودن مستندات تفسیر»
۸۳	قاعده ششم: «توجه به انواع دلالت‌ها»
۸۴	قاعده هفتم: «احتراز از ذکر بطون»
۸۵	نتیجه‌گیری
۸۶	○ تفسیر ابن‌کثیر
۸۸	مؤلف
۹۱	مکتب تفسیری
۹۳	بررسی و نقد
۹۶	بررسی روش تفسیری
۹۷	الف) اختلاف قرائت‌ها
۹۸	۱. صحت و متواتر دانستن تمامی قرائت‌های هفت‌گانه
۹۹	۲. ذکر قرائت‌های تأثیر در معنا
۱۰۰	۳. پرهیز نکردن از قرائت‌های شاذ
۱۰۰	۴. توجه نکردن به برخی قرائت‌های مشهور مؤثر در معنا
۱۰۱	۵. گزارش نادرست از برخی قرائت‌ها
۱۰۳	۶. اکتفا به تفسیر آیه، طبق قرائت ثبت نشده در قرآن
۱۰۳	ب) تبیین مفردات
۱۰۵	بررسی و نقد
۱۰۵	۱. تبیین نکردن تمامی مفردات
۱۰۶	۲. ضعف اجتهاد
۱۰۷	ج) رعایت قواعد ادبیات عرب
۱۰۸	بررسی و نقد
۱۰۹	د) توجه به قراین
۱۱۱	۱. توجه به سیاق
۱۱۳	۲. توجه به سبب نزول
۱۱۷	۳. استناد به آیات دیگر قرآن
۱۱۸	صورت‌های مختلف نقل آیات دیگر در تفسیر برخی آیات
۱۲۱	بررسی و نقد
۱۲۳	۴. استناد به روایات و آثار
۱۲۶	- بیان نکردن وضعیت سند و راویان بیشتر روایات

۱۲۷	- گزینشی نقل کردن روایات
۱۳۰	- نقل روایات نامناسب با عصمت پیامبر ﷺ
۱۳۰	- استناد به ظاهر روایات مخالف برهان عقلی و قرآن
۱۳۱	- آوردن روایات تحریف قرآن بدون توجیه مناسب
۱۳۲	- نقل روایات غیر تفسیری
۱۳۲	- برخورد نامناسب با روایات فضایل اهل بیت پیامبر ﷺ
۱۳۵	- تأویل نادرست روایات
۱۳۷	- بررسی و نقد
۱۳۹	ه) علم یا علمی بودن مستندات تفسیر
۱۴۱	و) دلالت‌های غیر مطابقی و معانی باطنی آیات
۱۴۴	نتیجه‌گیری
۱۴۵	○ تفسیر الصافی
۱۴۷	ساختار کتاب
۱۴۹	مکتب و روش تفسیری
۱۴۹	الف) توجه به قرائت صحیح در تفسیر
۱۵۲	ب) پی‌جویی مفاهیم و احکام آیه در زمان نزول
۱۵۴	ج) به کارگیری قواعد موافق ادبیات عرب
۱۵۴	بررسی و نقد
۱۵۵	د) توجه به قراین کلام
۱۵۵	- استفاده از شواهد قرآنی
۱۵۶	بررسی و نقد
۱۵۷	- استناد به قراین روایی
۱۶۰	بررسی و نقد
۱۶۴	- قرینه ویژگی موضوع سخن
۱۶۴	- قرینه ویژگی مخاطب
۱۶۵	- بیان نکات تاریخی
۱۶۶	- قرینه سبب نزول
۱۶۶	- معارف بدیهی و برهان‌های نظری
۱۶۶	ه) مبنا قرار دادن علم یا علمی
۱۶۸	و) توجه به انواع دلالت‌ها
۱۶۹	ز) بیان باطن آیه‌ها
۱۷۰	بررسی و نقد
۱۷۲	بیان وجه اشتراک بین معانی ظاهری و باطنی
۱۷۲	نقد کلام دیگر مفسران

۱۷۳	دیدگاه‌های تفسیری فیض کاشانی رحمته الله علیه در نگاه ذهنی
۱۷۴	بررسی و نقد
۱۷۵	دیدگاه نخست
۱۷۶	دیدگاه دوم
۱۷۷	دیدگاه سوم
۱۷۸	دیدگاه چهارم
۱۷۹	دیدگاه پنجم
۱۸۰	اتهام تعصب و نقل روایات دروغ و ساختگی به فیض
۱۸۲	بررسی
۱۸۶	نتیجه‌گیری

۱۸۹	فصل ششم: مکتب تفسیری اجتهادی ادبی
۱۸۹	تعریف مکتب تفسیری اجتهادی ادبی
۱۸۹	طرفداران مکتب اجتهادی ادبی
۱۹۴	بررسی و نقد مکتب اجتهادی ادبی
۱۹۶	الف) نقش غالب قائل شدن برای ادبیات
۱۹۸	ب) افراط در بحث‌های ادبی
۱۹۸	ج) اعتماد به قواعد مورد اختلاف با مکتب ادبی خاص
۱۹۹	تفسیرهای اجتهادی ادبی
۲۰۱	○ الکشاف
۲۰۷	اسلوب تفسیری
۲۰۸	اتجاهات و گرایش‌ها
۲۱۲	بررسی روش تفسیری
۲۱۳	الف) موارد اختلاف قرائت
۲۱۶	بررسی و نقد
۲۲۱	ب) تبیین مفردات
۲۲۴	بررسی و نقد
۲۲۷	ج) توجه به قواعد ادبی
۲۲۹	کاستی‌ها
۲۲۹	۱. پرداختن به بحث‌های ادبی غیر تفسیری
۲۳۱	۲. ذکر احتمالات در ترکیب آیات بدون تعیین و ترجیح
۲۳۲	۳. ضعف برخی مستندات و استدلال‌ها
۲۳۳	د) توجه به قراین
۲۳۶	کاستی‌ها

۲۳۶	۱. توجه نکردن به شرط تحقق سیاق معتبر
۲۳۷	۲. فراگیر نبودن استناد وی به آیات
۲۳۸	۳. توجه کافی نکردن به فضای نزول
۲۳۹	۴. نقل روایات و اقوال بدون بررسی
۲۴۰	۵. گزینشی نقل کردن روایات و اقوال
۲۴۲	۶. توجه نکردن به قرینه و ویژگی مخاطب
۲۴۴	هـ) علم یا علمی بودن مستندات تفسیر
۲۴۵	و) توجه به اقسام دلالت‌ها
۲۴۷	ز) ذکر بطون برای آیات
۲۴۷	نتیجه‌گیری
۲۴۸	○ جوامع الجامع
۲۵۳	اسلوب تفسیری
۲۵۴	مکتب و روش تفسیری
۲۵۵	الف) موارد اختلاف قرائت‌ها
۲۵۷	بررسی و نقد
۲۵۷	۱. استناد به رجوه ضعیف
۲۵۸	۲. اشاره نکردن به روایات معصومین (علیهم‌السلام) در ترجیح قرائت‌ها
۲۵۹	۳. ذکر قرائت‌ها، بیرون در معنا
۲۵۹	ب) تبیین مفردات
۲۶۲	بررسی و نقد
۲۶۵	۱. بیان معنا بدون مستند
۲۶۵	۲. استفاده نادرست از موارد استعمال کلمات
۲۶۷	۳. توجه کافی نکردن به روایات
۲۷۲	ج) توجه به قواعد ادبی
۲۷۳	بررسی و نقد
۲۷۵	د) توجه به قرائن
۲۷۹	نتیجه‌گیری
۲۸۰	○ تفسیر البیضاوی، المسمی انوار التنزیل و اسرار التأویل
۲۸۳	مؤلف
۲۸۵	مکتب تفسیری
۲۸۶	بررسی روش تفسیری بیضاوی
۲۸۶	الف) قرائت‌های مختلف
۲۸۹	بررسی و نقد
۲۹۲	ب) تبیین معنای مفردات

۲۹۴	استمداد از تفسیر راغب
۲۹۵	بررسی و نقد
۲۹۶	توجه به حقیقت قرآنی و شرعی کلمات
۲۹۶	ج) توجه به قواعد ادبی
۲۹۸	د) توجه به قرائن
۲۹۸	سیاق
۲۹۹	نقد
۳۰۰	فضای نزول
۳۰۲	ویژگی مخاطب
۳۰۳	نقد
۳۰۳	استمداد از آیات دیگر
۳۰۴	روایات
۳۰۵	ه) مبنا بودن علم یا علمی
۳۰۷	و) توجه به انواع دلالت‌ها
۳۰۸	نقد
۳۰۹	ز) باطن قرآن
۳۱۰	نتیجه‌گیری

۳۱۳	فصل هفتم: مکتب تفسیری اجتهادی علمی
۳۱۳	تعریف مکتب تفسیری اجتهادی علمی
۳۱۶	بررسی تعریف‌های «تفسیر علمی»
۳۱۶	۱. تعریف ذهنی
۳۱۷	بررسی
۳۱۹	۲. تعریف محتسب
۳۱۹	۳. تعریف بکری
۳۱۹	۴. تعریف ابو حجر
۳۲۰	۵. تعریف فهد رومی
۳۲۱	طرفداران تفسیر علمی
۳۲۹	مخالفان تفسیر علمی
۳۳۲	بررسی ادله طرفداران تفسیر علمی
۳۳۲	ادله نقلی
۳۳۵	ادله عقلی
۳۴۱	نتیجه‌گیری
۳۴۲	بررسی ادله مخالفان

۳۴۲	۱. دلیل لغوی
۳۴۴	۲. دلیل بلاغی
۳۴۵	۳. دلیل اعتقادی
۳۴۶	۴. دلیل قرآنی
۳۴۹	نتیجه گیری
۳۵۰	تفسیرهای اجتهادی علمی
۳۵۱	○ الجواهر فی تفسیر القرآن الکریم
۳۵۲	مکتب تفسیری مؤلف
۳۵۴	روش تفسیری
۳۵۹	بررسی و نقد
۳۶۸	نتیجه گیری
	○ کشف الاسرار التورانیة القرآنیة، فی ما یتعلق بالاجرام السماویة و الارضیة والحيوانات و النباتات و الجواهر المعدنیة
۳۶۸	
۳۷۰	مکتب و روش تفسیری
۳۷۳	بررسی و نقد
۳۸۱	نتیجه گیری
۳۸۲	○ تفسیر القرآن و هو الهدی الی الله
۳۸۵	تفسیر سوره حمد در این تفسیر
۳۸۶	بررسی اجمالی
۳۸۷	الف) دیدگاه مؤلف در مورد جبرئیل علیه السلام و جبرئیل وحی شدن قرآن بر پیامبر ﷺ
۳۹۰	ب) دیدگاه مؤلف در مورد معجزه پیامبران
۳۹۳	نقد
۳۹۷	ج) دیدگاه مؤلف در مورد استجابات دعا
۳۹۸	نقد
۳۹۹	نتیجه گیری
۴۰۰	دیدگاه موافقان و مخالفان
۴۰۳	منابع و مآخذ
۴۱۵	نمایه آیات
۴۲۵	نمایه روایات نقل شده از معصومان علیهم السلام
۴۳۰	نمایه نام و عناوین معصومان علیهم السلام
۴۳۱	نمایه نام‌ها، القاب و عناوین اشخاص
۴۳۹	نمایه کتاب‌ها و مقاله‌ها

پیشگفتار

چنان که در مقدمه جلد اول مکاتب تفسیری آمد، منظور از مکاتب تفسیری در کاربردهای این کتاب، نظریه‌های مختلف مفسران در چگونه تفسیر کردن قرآن است. طبق این معنا، مکتب تفسیری، از روش تفسیری جداست و شامل آن نیست. مکتب تفسیری نظریه مفسر در چگونه تفسیر کردن قرآن است و روش تفسیری چگونگی عمل مفسر در تفسیر آیات. مکتب، ماهیت نظری دارد و روش، ماهیت عملی. ولی از عنوان «مکاتب تفسیری» در نام این کتاب، افزون بر نظریه‌های مختلف مفسران در چگونه تفسیر کردن قرآن، کتاب‌های تفسیری و روش‌های تفسیری مبتنی بر آن نظریه‌ها نیز اراده شده است؛ از این رو در مجموعه مکاتب تفسیری، پس از بررسی و نقد هر مکتب، برخی کتاب‌های تفسیری مربوط به آن مکتب معرفی و روش تفسیری آن کتاب‌ها نیز براساس و معیار قواعد تفسیری مبین در روش شناسی تفسیر قرآن بررسی و نقد می‌شوند.

تردیدی نیست که یکی از علوم پیش‌نیاز و دانش‌های تأثیرگذار در تفسیر قرآن و چگونگی آن، آشنایی با مکاتب تفسیری و روش‌ها و کتاب‌های تفسیری مبتنی بر هر یک از آن مکاتب‌ها و آگاهی از قوت‌ها و ضعف‌های آنهاست؛ زیرا این دانش موجب می‌شود که در تفسیر آیات از قوت‌های آنها پیروی و از ضعف‌های آنها پرهیز شود؛ به‌ویژه اگر بررسی قوت‌ها و ضعف‌های آنها بر مبنای قواعد تفسیری استوار بر اصول عقلانی محاوره باشد. به نظر می‌رسد این بحث آن‌گونه که اهمیت داشته، مورد توجه قرار نگرفته است و اثری که مکاتب تفسیری و روش‌ها و تفسیرهای مبتنی بر آن را جامع و کامل بررسی و نقد کرده باشد، تاکنون تألیف نشده است. تا سال ۱۳۷۹ ش که نخستین جلد مکاتب تفسیری چاپ و

منتشر شد، حتی از کتابی که با عنوان مکاتب تفسیری یا مشتمل بر آن نوشته شده باشد یا دست‌کم این عنوان در آن ذکر و تعریف شده باشد، اطلاعی حاصل نشد.

البته در مقدمه شماری از تفسیرها و برخی کتاب‌های علوم قرآنی و جز آن، در رد یا اثبات برخی نظریه‌ها در چگونگی تفسیر و نقد برخی روش‌های تفسیری بحث شده است^۱ و در چند دهه اخیر کتاب‌هایی با عنوان‌های مشتمل بر مبانی، روش‌ها، گرایش‌ها، مناهج، اتجاهات و مذاهب تفسیری و مانند آن به زبان فارسی یا عربی تألیف^۲ و حتی در سال‌های

۱. برای نمونه رک: طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۷۴؛ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۱۲۵؛ راغب، مقدمة جامع التفسیر، ص ۹۳؛ حرّ عاملی، الفوائد الطوسیة، ص ۶۳-۱۹۵؛ ذهبی، التفسیر والمفسرون، ج ۱، ص ۱۵۲ به بعد.

۲. مانند: مذاهب التفسیر الاسلامی، گل‌دزبهر، ترجمه به عربی عبدالحلیم النجار، ج ۳۷۴/اق ۳۳۲؛ اتجاهات التجدید فی تفسیر القرآن الکریم فی المصر، محمد ابراهیم شریف، ج ۴۰۲/اق ۳۶۰؛ مبانی و روش‌های تفسیر قرآن، عباسعلی محمد زنجانی، ج ۱، دی ماه ۱۳۶۶؛ روش شیخ طوسی در تفسیر تبیان، اکبر ایرانی قمی، ۱۳۷۱؛ المفسرون و حداثه، منہجهم، سید محمدعلی ایازی، ۱۳۷۳؛ روش‌های تفسیری در اندیشه شیخ انصاری، احمد میرعماد، ۱۳۷۳؛ الشیخ محمدطاهر بن عاشور و منهجه فی تفسیر التحریر والتنویر، هیات‌امر مفتاح العلی، ۴۱۵/اق ۳۷۳؛ روش‌های تفسیری قرآن کریم، تألیف محمد مهدی آصفی، ترجمه محمد سپهری، ۱۳۷۵؛ اتجاهات التفسیر فی القرآن الکریم، عبد الرحمن الرومی، ۴۱۸/اق ۳۷۶؛ سید قطب، حیات، منهجه فی التفسیر والنقد الموجه للشیخ، محمد توفیق برکات ملاحسن، ۴۱۹/اق ۱۳۷۷؛ اضواء علی مناهج بعض المفسرین من زوایا علوم القرآن، عبدالحسین محمود مستولی، ۴۲۰/اق ۱۳۷۸؛ نقد منهج التفسیر والمفسرین المقارن، سالم الصفار بغدادی، ۱۲۲۰/۱۳۷۸؛ آسیب‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر معصومان علیهم السلام، علی اکبر رستمی، ۱۳۸۰؛ روش‌های تفسیر قرآن، سید رضا مؤدب، ۱۳۸۰؛ روش‌های تفسیری، فرج‌الله فرج‌اللهی، ۱۳۸۰؛ روش‌های تأویل قرآن کریم، محمد کاظم شاکر، ۱۳۸۱؛ روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، حسین علوی مهر، ۱۳۸۱؛ مبانی و روش‌های تفسیری، محمد کاظم شاکر، ۱۳۸۲؛ روش‌ها و گرایش‌های تفسیر قرآن، محمدعلی رضایی، ۱۳۸۲؛ منهج الشیخ ابی جعفر الطوسی فی تفسیر القرآن الکریم، کاصد یاسر زیدی، ۴۲۵/اق ۱۳۸۳؛ گرایش‌های تفسیری میان مسلمانان، گل‌دزبهر، ترجمه ناصر طباطبایی، ۱۳۸۳؛ المناهج التفسیریة، جعفر سبحانی، ۱۳۸۴؛ علم التفسیر و مناهج المفسرین، عبدالغنی المرسی، ۱۳۸۴؛ روش‌ها و آرای قرآنی طالقانی، علی خوشگوار، ۱۳۸۴؛ تأثیر مبانی فلسفی در تفسیر صدر المتألهین، محمد تقی کرامتی، ۱۳۸۵؛ ملامح التنویر فی مناهج التفسیر، محمود غراب، ۱۳۸۵؛ بررسی روش تفسیری و مباحث علوم قرآنی مخزن العرفان، اعظم عابدیان، ۱۳۸۵؛ مناهج فی التفسیر، مصطفی الصاوی الجوینی، ۱۳۸۵؛ مکتب تفسیری صدر المتألهین، علی نصیری، ۱۳۸۶؛ ابوحیان و منهجه فی تفسیر القرآن الکریم، ابوشعب المحمادی، ۴۲۸/اق ۱۳۸۶؛ شیوه‌های تفسیر قرآن از نگاه اهل سنت، مصطفی الصاوی الجوینی، ۱۳۸۷؛ نقد و بررسی مبانی و روش‌های تفسیری فیض کاشانی در تفسیر قرآن، رحمت‌الله عبدالله‌زاده آرانی، ۱۳۸۷؛ منهج التفسیر عند الامام الطبری، عمریحیی الدین الجوزی، ۴۲۹/اق ۱۳۸۷؛ مبانی تفسیر قرآن، سید رضا مؤدب، ۱۳۸۸؛ تحلیل انتقادی مبادی و روش تفسیری سید قطب در فی ظلال القرآن، کرم سیاوشی، ۱۳۸۸؛ مبانی تفسیر از دیدگاه فریقین، مرتضی خاکیان، ۱۳۸۹؛ مبانی، اصول و روش تفسیری ملا صدرا، مجید فلاح‌پور، ۱۳۸۹؛ آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری، محمد اسعدی و همکاران، ۱۳۸۹.

اخیر کتاب‌هایی با نامی مشتمل بر مکاتب تفسیری دیده یا گزارش شده است،^۱ اما در هیچ یک از آن کتاب‌ها، مکاتب تفسیری (نظریه‌های مختلف در چگونه تفسیر کردن قرآن، روش‌ها و تفسیرهای مبتنی بر آن) به کیفیتی که در این مجموعه (مکاتب تفسیری حاضر) بررسی و نقد شده و می‌شود، بررسی و نقد نشده است.

در بخش اول این مجموعه افزون بر معرفی مفسران آگاه به همه معانی قرآن (پیامبر اکرم ﷺ و اوصیای آن بزرگواران علیهم‌السلام) و مفسران صحابی و تابعی، مکتب یا روش تفسیری مورد تأیید روایات نقل شده از مفسران آگاه به همه معانی قرآن، بیان، و مکتب و روش تفسیری برخی صحابه و تابعین بررسی گردیده، و میزان ارزش تفسیر صحابه طبق دیدگاه شیعه و سنی تبیین شده است.

در بخش دوم، ضمن ده فصل، نه مکتب تفسیری دارای طرفدار از مفسران صاحب تألیف معرفی و بررسی شده است و پس از بررسی هر مکتب شماری از کتاب‌های تفسیری مرتبط با آن مکتب نیز بر مبنای قواعد تفسیری مبین در فصل دوم روش‌شناسی نقد، و میزان رعایت قواعد تفسیری در آن تفسیرها و قوت‌ها و ضعف‌های آنها بیان می‌شود.

در این اثر که سومین جلد از مجموعه مکاتب تفسیری و حاوی فصل‌های پنجم، ششم و هفتم، از بخش دوم این مجموعه است، از سه مکتب تفسیری (اجتهادی‌روایی، اجتهادی ادبی و اجتهادی علمی) و ده کتاب تفسیری (چهار تفسیر اجتهادی روایی، سه تفسیر اجتهادی ادبی و سه تفسیر اجتهادی علمی) بحث شده است.

در فصل پنجم پس از تعریف مکتب تفسیری اجتهادی‌روایی معرفی طرفداران آن و بررسی ادله آنان، دو تفسیر اجتهادی‌روایی شیعه (تفسیر القمی و تفسیر الصافی) و دو تفسیر اجتهادی‌روایی اهل تسنن (تفسیر الطبری و تفسیر القرآن العظیم ابن کثیر) معرفی و روش تفسیری آنها بر مبنای قواعد تفسیری پیش‌گفته و اصول عقلایی محاوره، نقد شده است. بررسی مستندات کسانی که استناد تفسیر القمی به علی بن ابراهیم را نفی، یا در آن تردید کرده‌اند و تقویت استناد این تفسیر به علی بن ابراهیم، از دیگر مباحث این فصل است.

در فصل ششم مکتب تفسیری اجتهادی ادبی تعریف، و طرفداران آن معرفی می‌شوند و ضمن تأکید بر ضرورت تفسیر ادبی و نیاز به تحلیل ادبی در تفسیر، به کاستی این مکتب

۱. مانند: تاریخچه مکاتب تفسیری و هرمنوتیکی کتاب مقدس، تألیف رابرت گرت، ترجمه ابوالفضل ساجدی، ۱۳۸۵ش؛ جستارهایی در باب تفسیر قرآن کریم و مکاتب و گرایش‌های آن، بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ۱۳۸۶ش؛ رهیافتی به مکاتب تفسیری، نوشته فتح‌الله نجارزادگان، ۱۳۸۷ش.

و آسیب‌های تفسیری ناشی از آن اشاره شده و سه تفسیر ادبی الکشاف، جوامع الجامع و انوارالتزئیل، معرفی می‌شوند و روش تفسیری آنها بر مبنای قواعد یاد شده بررسی و نقد خواهد شد.

در فصل هفتم پس از تعریف مکتب تفسیری اجتهادی علمی و تفسیر علمی، نقد تعریف‌های دیگران از تفسیر علمی، و معرفی طرفداران و مخالفان آن مکتب و بررسی ادله آنان، نتیجه‌گیری شده است که تفسیر علمی اگر در چارچوب قواعد ادبی و اصول عقلایی محاوره و رعایت قواعد تفسیر باشد، نه تنها منعی ندارد، بلکه مطلوب است. معرفی و نقد سه تفسیر اجتهادی علمی (الجواهر... طنطاوی، کشف الاسرار... اسکندرانی و تفسیر القرآن... سیداحمدخان هندی) بر مبنای قواعد تفسیری از دیگر مطالب فصل پایانی این جلد است.

بررسی و نقد سه مکتب تفسیری دیگر (اجتهادی فلسفی، اجتهادی جامع و اجتهادی باطنی) و سخن پایانی در معرفی کامل‌ترین مکتب و روش تفسیری نیز در جلد چهارم به جامعه علمی عرضه می‌شود. ان شاء الله.^۱

امید است این تلاش علمی هم‌زمانی در ارتقای دانش تفسیر و آشنایی با قوت‌ها و ضعف‌های مکاتب، روش‌ها و کتاب‌های تفسیری باشد و زمینه‌ای برای فهم صحیح و کامل‌تر معارف و مقاصد قرآن کریم فراهم آورد و نهایتاً به ساحت قرآن کریم باشد و مورد عنایت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه) و قبول خدای متعال واقع شود. در پایان از همه افرادی که در پیدایش، ویرایش و نشر این کتاب مؤثر بوده‌اند، تشکر و تقدیر می‌شود؛ به‌ویژه از جناب حجت الاسلام والمسلمین محمود رجبی، ناظر طرح که با تذکرات سودمند به تهذیب و کمال این اثر افزودند، و حجت الاسلام والمسلمین غلامعلی عزیزی‌کیا که در معرفی و بررسی تفسیر الطبری و تفسیر الصافی و حجت الاسلام والمسلمین احمد طاهری‌نیا که در معرفی و بررسی انوارالتزئیل بیضاوی همکاری داشته‌اند تشکر و تقدیر می‌شود. وفقنا الله وایاهم لمرضاته و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین.

قم - علی اکبر بابایی

آذرماه ۱۳۸۹

۲۴ ذی حجه ۱۴۳۱

۱. پیش از این گفته بودیم که مجموعه مکاتب تفسیری سه جلد است ولی پس از نوشتن جلد سوم معلوم شد که بررسی بقیه مکاتب تفسیری مورد نظر در جلد سوم نمی‌گنجد و از این رو جلد چهارم نیز به آن افزوده شد.